

COVID19 ELŐTT ÉS UTÁN... AZ EGÉSZSÉGMŰVELTSÉG ÉS EGÉSZSÉG-MAGATARTÁS MÉRÉSÉNEK LEHETŐSÉGE TIZENÉVESEK KÖRÉBEN

BEFORE AND AFTER COVID-19... MEASURING HEALTH LITERACY AND HEALTH BEHAVIOUR AMONG TEENAGERS

Nagy Éva¹, Gradwohl Edina², Dobos Attila², Horkai Anita², Lukács J. Ágnes², Pörzse Gábor²,
Takács Johanna², Feith Helga Judit^{3,*}

¹tanársegéd, Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszék

²PhD, Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszék

³PhD, habil., Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszék, Budapest

feith@se-etk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A szindémiaként is definiált Covid19-járvány az egyes országok között a mortalitásban, a morbiditásban és az egészségben eltöltött évek számában megjelenő különbségeket tovább fokozta. Magyarország ilyen irányú mutatói egyáltalán nem kedvezőek. Különösen az alacsony szociökonomiai státuszú személyek szenvedik el ezeket a hátrányokat, amit ráadásul a Covid19-járvány tovább erősített.

Az egészségügyi válsághelyzet miatt a krónikus betegségek megelőzését célzó egészségfejlesztési és -prevenációs programok száma csökkent. Ez különösen negatívan érintette a tizenévesek iskolai egészségfejlesztési programjait, miközben a gyermekek és fiatalok testi és lelki egészségi állapota, egészségműveltsége, -magatartása és attitűdje alapvetően határozzák meg a jövőbeli társadalom egészségmutatóit.

Jelen tanulmány legfontosabb célkitűzése bemutatni a tizenévesek egészség-magatartása és az ahhoz kapcsolódó attitűdjeik és egészségműveltségük közti komplex összefüggések méréséhez felépített új modellt (E-TIPP), előzetesen ismertetve a vonatkozó szakirodalmat.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic, also defined as a syndemic, has exacerbated the already existing differences in mortality, morbidity and years of healthy life between countries. Hungary does not have favourable indicators in this respect, but there are social groups that are at a distinct disadvantage, and the COVID-19 pandemic has increased these drawbacks.

* levelező szerző

The health crisis situation has led to a reduction in health promotion and prevention programmes, which has had a particularly negative impact on school health promotion programmes for teenagers. At the same time, the mental and physical health status, health literacy, health behaviour, and attitudes of children and young people are key determinants of health indicators of future societies.

The main objective of this article is to present a new model (E-TiPP) for measuring the complex relationships between health behaviours and related attitudes and health literacy of adolescents, with a preliminary review of the literature.

Kulcsszavak: egészségműveltség, egészség-magatartás, tizenévesek, iskolai egészségfejlesztés

Keywords: health literacy, health behaviour, teenagers, school health promotion

EGÉSZSÉGI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS A COVID19-VILÁGJÁRVÁNY

A magyar lakosság egészségi állapotának mutatói még mindig nem megfelelőek. A mortalitási, a morbiditási, valamint az ezekhez szorosan kapcsolódó egészség-magatartási mutatóink jelentősen rosszabbak a legtöbb uniós tagállamhoz képest, de az egyes társadalmi csoportok között is jelentős különbségek detektálhatóak (World Health Organization, 2021).

A Covid19-járvány negatívan hatott ezekre az inter- és intranacionális különbségekre, amelyek egyértelműen összefonódtak a már meglévő társadalmi problémákkal, az egészségi egyenlőtlenségekkel, és így idő előtti halálozáshoz és a megbetegedések számának növekedéséhez vezettek (Bambra et al., 2020). A hatások összetettek, ezért nem véletlen, hogy számos szerző a Covid19-járványt nem pandémiaként definiálja, hanem szindémiaként, azaz olyan betegség hullámként, amely egy fertőző betegség és nem fertőző krónikus betegségek egymást erősítő kölcsönhatásaként jött létre (Horton, 2020).

A sokáig fenntartott egészségügyi válsághelyzet miatt csökkent a célzott és hatékony egészségszűrő és egészségfejlesztési prevenció programok száma, miközben megfelelő egészség-magatartással (beleértve a védőoltással történő immunizálást is) sok esetben elkerülhető lenne a súlyos megbetegedés, és az azt követő egészségromlás, és így a korai halálozás (CDC, 2022).

Az egészséget meghatározó társadalmi tényezők egyike az életkor, ez befolyásolhatja az egyén reakcióját a Covid19-világjárvány kihívásaira. Az életkor, összefüggésben a nemmel, valamint a társadalmi és egészségügyi egyenlőtlenségekkel, olyan speciális kihívásokat eredményez, amelyek a népegészségügyi stratégiákban, valamint az egészségügyi és szociális ellátásban életkor-specifikus megoldásokat igényelnek.

Bár a Covid19-világjárvány minden korosztályt negatívan érint, bizonyos életszakaszokban ez még fokozottabban jelentkezik. Általában az időseket (morbiditás, mortalitás), valamint a gyermekeket és serdülőket (lásd *I. ábra*) érinti különösen hátrányosan, ám a Covid19 hatásairól szóló tudományos szakirodalom jellemzően az idősebb generációra és a legfiatalabb gyermekekre összpontosít, és kevésbé fókuszál a tinédzserek nehézségeire.

A fiatalok testi és lelki egészségi állapota, egészséggel kapcsolatos ismeretei és attitűdjei, valamint esélyük az egészségük megőrzésre kétségtelenül meghatározó a társadalom jövőbeli egészsége szempontjából. Esetükben a Covid19-járvány rövid és hosszú távú hatásai nagyobb figyelmet igényelnek, így a népegészségügy szempontjából létfontosságú megérteni a világjárvány rájuk gyakorolt kockázatait.

Figyelembe véve a fenti változásokat, jelen összefoglaló tanulmányunkban annak a koncepciónak a sarokpontjait szeretnénk bemutatni, amelyet kutatócsoportunk¹ a tizenéves fiatalok egészség-magatartása és egészségműveltsége közti összefüggések méréséhez épített fel.

A TIZENÉVESEK MINT SÉRÜLÉKENY HELYZETŰ KORCSOPORT – A COVID19-JÁRVÁNY HATÁSAINAK ÁTTEKINTÉSE

Az élet más szakaszaihoz viszonyítva a tizenéves kor intenzív biológiai, szociális és érzelmi átmenettel jellemezhető időszak. A bekövetkező változások alapvetően befolyásolják a fizikai és a mentális jóllétet, valamint a társas kapcsolatokat. Az ezekben az években elsajátított megküzdési stratégiák, életstílus-mintázatok és viselkedésformák jelentősen meghatározzák a jövőbeli egészségi állapotot, az egyéni egészségattitűdők és egészség-magatartás alakulását is. Épp ezért különösen fontos, hogy hogyan jelennek meg a különböző rizikó-magatartások az érintett korcsoportban. Az ekkor megszerzett egészségismeretek és az egészséggel kapcsolatos beállítódások, valamint az egészségműveltség fejlesztése kiemelt szerepet kap, különösen a kiszolgáltatott helyzetű társadalmi csoportokban. Mivel az egészségműveltség és az egészség-magatartás társadalmi kontextushoz kötötten formálódik, ezért az ide kapcsolódó folyamatok jelentős szereplői a családok, a kortársak, az iskola, a fizikai valóságban és az online térben működő közösségek, ahol a fiatalok az idejük meghatározó részét töltik.

¹ A kutatócsoport a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar Társadalomtudományi Tanszékén jött létre 2021 novemberében a Covid19-járvány egészségműveltségre és egészség-magatartásra gyakorolt hatásainak vizsgálatára tizenévesek körében. A kutatócsoport vezetője dr. Feith Helga Judit.

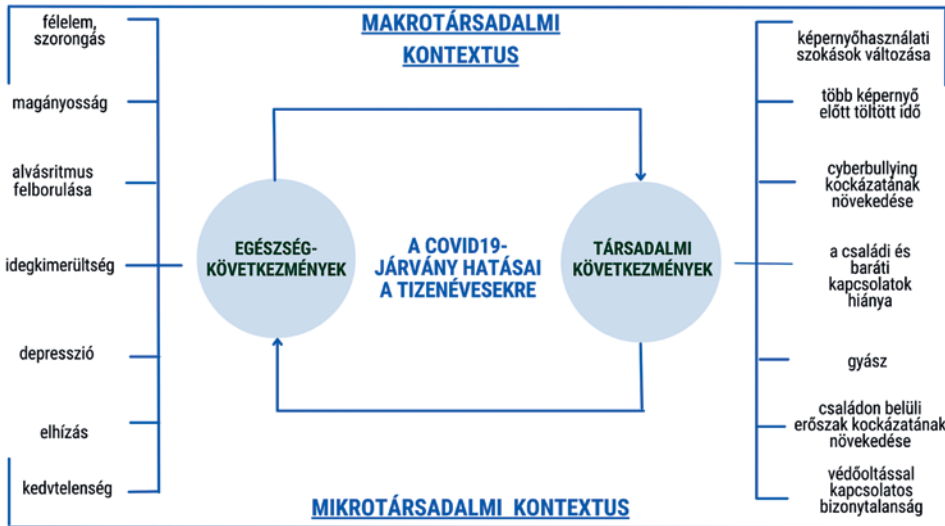
A Covid19-járvány közvetlen és közvetett módon is hat a tizenévesek testi és lelki egészségére. A járvány miatti iskolabezárások és az így megnövekedett otthon töltött idő a legmeghatározóbb tényezők közé sorolhatók az egészségi állapot szempontjából. A kialakult helyzettel járó nagyobb stresszterheléssel együtt növekedett az elmagányosodás és a depressziós tünetek megélésének kockázata. A járvánnyal összefüggő lezárásokkal együtt járó súlyos negatív következmények között említhetjük a félelem, a szorongás felerősödését, az izoláltság veszélyét, a képernyő előtt töltött idő növekedését, amely a fizikai aktivitás hiányát is magával hozta, fokozva az elhízás kockázatát (Schwartz et al., 2021).

Magyarországon 2000 óta négyévente végeznek olyan szisztematikus nagymintás kutatásokat, melyek fókuszában az ifjúság áll. A fiatalok jelenkori helyzetére vonatkozóan a legfrissebb nagymintás ifjúságkutatás, a *Magyar Ifjúság 2020* vizsgálata kitért a Covid19 fiatalokra gyakorolt hatására is (Domokos et al., 2021). Az adatgyűjtés a pandémia második hulláma alatt zajlott, ekkor a válaszadó fiatalok 44%-a mondta azt, hogy a pandémia negatív hatással volt a mindennapi életükre, a személyes és társadalmi kapcsolataikra, a pénzügyi helyzetükre, a sporttevékenységeikre és arra az időmennyiségre, amit az online térben töltöttek (Domokos et al., 2021, 9–11.). Az UNICEF és a Publicus Intézet a gyerekek és fiatalok mentális egészségét vizsgáló kutatást végzett 2021-ben, amelynek során szülőket és tanárokat is megkérdezték. Az eredmények hasonlóak más nemzetközi kutatási eredményekhez, miszerint a tinédzserek és a fiatalok körében megnőtt a depresszió, a bizonytalanság, alvási nehézségeik lettek, kevesebb fizikai aktivitás jellemezte őket, emellett megváltoztak a kapcsolataik, gyengült a mentális egészségük, és nem működtek jól a megküzdési stratégiáik (Zhang et al., 2020; Sahoo et al., 2020; Murillo-Llorente–Perez-Bermejo, 2020). A Covid19-világjárvány további változásokat okozott a médiahasználatban. A gyerekek még több időt töltöttek otthon (online tanulás), és nem találkozhattak személyesen barátaikkal, esetleg családtagjaikkal (társadalmi távolságtartás). A 10 és 18 év közötti gyerekek az első lezárási időszakban átlagosan hétköznap 6,5–7 órát töltöttek az online térben (Lobe et al., 2021).

Összefoglalva a fentieket (lásd *1. ábra*) a tizenévesek korcsoportja egyike azoknak a célcsoportoknak, amelyek nagyobb támogatást igényelnek a reziliencia és a sikeres megküzdési stratégiák kialakításában. A Covid19-járvánnyal összefüggő testi és lelki egészséget érintő kockázati tényezők feltárása és a tizenévesek sérülékenységéhez vezető tényezők azonosítása a prevenció és az intervenció alapjaként is szolgál. A járvány egészségre ható következményei összefonódnak számos olyan társadalmi tényezővel, amelyek alakítják az egyéni megküzdési stratégiákat.

Mindezeken túl a tizenévesek Covid19-hez kapcsolódó egészség-magatartása, valamint a járványhoz fűződő nézeteik és attitűdjeik népegészségügyi szempontból hosszú távon is jelentőséggel bírnak, hiszen nagyban hozzájárulnak a

jövőbeli egészségügyi szükségletek alakításához. Ebből fakadóan a tizenévesek járvánnyal kapcsolatos nézeteinek feltárása és mindezek szociokulturális és szociodemográfiai gyökereinek megtalálása legalább annyira fontos, mint az érintett korcsoportban érvényesülő aktuális hatások feltérképezése. A SARS-CoV2 gyors terjedését és mutabilitását is figyelembe véve a Covid19-hez kapcsolódó egészségnevelésnek kiemelt népegészségügyi céllá kell válnia, külön figyelmet fordítva a speciális szükségletű csoportok helyzetére.

1. ábra. A Covid19 tizenévesekre gyakorolt egészségi és társadalmi hatásai, szakirodalmi elemzés alapján (saját szerkesztés)

A TIZENÉVESEK EGÉSZSÉG-MAGATARTÁSÁNAK ÉS EGÉSZSÉGMŰVELTSÉGÉNEK KAPCSOLATA

A fenti gondolatmenetet követve, az egészség-magatartás és az egészségműveltség kapcsolatának feltárása elengedhetetlen, amennyiben szeretnénk azonosítani a különösen sérülékeny csoportokat a tizenévesek társadalmán belül. E kapcsolat megértése segíthet nemcsak a védő tényezők pontosabb meghatározásában, de abban is, hogy megértsük, miképpen erősíthetők, aktivizálhatók ezek a protektív faktorok. Azaz arra is választ kaphatunk, hogy milyen egészségfejlesztési módszerekkel lehet leginkább működésbe hozni a feltárt védő tényezőket.

Az elmúlt húsz évben az egészségkutatás számos területén jelentős tudás halmozódott föl az egészségműveltség témájában. A gyarapodó tendencia ellenére csak részlegesen értjük, hogy 1) egyéni szinten hogyan konstruálódik az egész-

ségműveltség, és 2) miképpen alakulnak ezek a folyamatok a különböző társadalmi közegekben. Kevésbé tudjuk megragadni azt is, hogy 3) hogyan jelenik meg az egészségműveltség az emberek mindennapi gyakorlataiban (Saboga-Nunes, 2021).

Az egészségműveltség kifejezés önmagában is nehezen definiálható fogalom, egyszerre többféle meghatározás van jelen a szakirodalomban (Sørensen et al., 2012). E töredezettség áthidalására az egészségműveltség területén mindenképpen interdiszciplináris kutatásokra van szükség, amelyek nagyobb figyelmet szentelnek az egészségműveltség dinamikus természetének.

A témában az utóbbi időkben kibontakozó diskurzusok rámutatnak arra, hogy az egészségműveltség meghatározása során el kell szakadni attól a megközelítéstől, amely az egészségműveltséget kizárólag az egyéni adottságok és képességek mentén szemléli. Számos szerző hangsúlyozza, hogy a kutatások során az egészségügyi rendszerek folyton változó igényeit és a társadalmi rendszerek komplexitását is figyelembe kell venni (Sørensen et al., 2012).

A rendelkezésre álló szakirodalomban tehát két fő megközelítést azonosíthatunk. 1) Az individuális tényezők elsődlegességét képviselők az egyének kognitív képességeire, készségeire és viselkedésére koncentrálnak modelljeikben (például: olvasási és számolási készségek, kockázati magatartásformák, együttműködési hajlandóság). 2) A populációs egészségműveltségre fókuszáló megközelítések túllépnek az egyéni kompetenciák körén, és a szigorúan vett orvosi tényezőkön, és tágabb dimenzióban gondolkodnak. Darcy A. Freedman és munkatársai (2009) egyfajta közösségi szintű egészségműveltség (public health literacy) koncepció kidolgozásához ajánlanak szempontokat. Meglátásuk szerint a közösségi szintű egészségműveltség társadalomhoz kötött, időben és térben meghatározott. A tudás számos formáját és a képességek széles skáláját foglalja magában, a szóbeli hagyományokat éppúgy, mint az írás és olvasás képességét vagy a felsőoktatást. Az egészségműveltség ezen formája legalább annyira függ az állampolgároktól, mint a szakemberek tudásától, a szavazási hajlandóságtól az egészségpolitikák megalapozásáig számos gyakorlatban és folyamatban ölt testet.

A közösségi szintű egészségműveltség három aspektusát különbözteti meg a szakirodalom, amelyek mindegyikéhez kompetenciák sajátos köre tartozik (Freedman et al., 2009). Az első aspektust konceptuális alapoknak nevezik a szerzők. Ezek azokat az alapvető ismereteket és információkat foglalják magukban, amelyek közegészségügyi célok megértéséhez és megvalósításához szükségesek. Az egyén vagy csoport közösségi szintű egészségműveltségét koncepcionális szinten az határozza meg, hogy hogyan gondolkodnak az egyes szereplők például a közegészségügy alapvető fogalmairól (elsődleges prevenció, egészségpromóció, a mortalitás és a morbiditás fogalmairól) vagy éppen az egészséget és betegséget meghatározó környezeti tényezőkről. A második aspektust a kritikai készségek köre alkotja. Ezek magukba foglalják a különbö-

ző forrásokból származó közegészségügyi információk értékelésének és hasznosításának készségét. Olyan készségekről van szó, amelyek alapján egy egyén vagy csoport képes értelmezni és hasznosítani a különböző forrásokból származó egészséginformációkat, és képes tekintetbe venni az egyéni és csoport-szintű döntések egészségvonatkozásait. A közösségi szintű egészségműveltség harmadik dimenziója a civil orientáció, ami elsősorban arra vonatkozik, hogy egy egyén vagy csoport milyen mértékig képes felismerni és értékelni a különféle egészség-egyenlőtlenségeket, és hogyan tudja képviselni, vállalni ezeket az ügyeket a közösségben.

Az itt bemutatott közösségi szintű érvelést elfogadó megközelítések alapján jól látszik, hogy a speciális egészségszükségletekkel (például fogyatékkal élők, krónikus betegségben szenvedők) vagy egészséghátránnyal (például alacsony szocioökonomiai státusszal) bíró társadalmi csoportok egészségműveltségének megértése és mérése sajátos látószöveget és nagyobb figyelmet kíván. Erre annál is inkább szükség van, mert ezek a csoportok eleve alulreprezentáltak a szélesebb egészségműveltségi diskurzusokban. Jennifer A. Manganello (2008) az egészségműveltség kutatásában ilyen kevésbé látható csoportként hivatkozik a tizenévesekre, noha egyre inkább érintett ez a korcsoport is a krónikus betegségekben, és jelentős célcsoportnak számít a prevenció szempontjából és az egészségügyi ellátás más területein is.

Egészen a legutóbbi időkig a gyerekek és tizenévesek egészségműveltségét vizsgáló modellek a felnőttekre kidolgozott modellek terminusait és megközelítésmódját használták, noha a legfiatalabb korcsoportokkal foglalkozó tanulmányok száma exponenciálisan nőtt az elmúlt tizenöt évben. Ugyanakkor, a gyerekeket és fiatalokat körülvevő társas környezet és az életrészekből adódó egyedi tulajdonságok gyakran figyelmen kívül maradnak (Okan et al., 2021).

A koncepcionális viták mellett a tizenévesek egészségműveltségét vizsgáló tanulmányok másik nagy kérdésköre az egészségműveltség mérést foglalja magában. Michael J. Ormshaw és szerzőtársai (2013) szisztematikus irodalomelemzésükben rámutattak arra, hogy az általuk elemzett tizenhat tanulmányban a kutatók feladat- és teljesítményorientált nyitott és zárt kérdésekből álló mérőeszközzel mérték az egészségműveltség alakulását, és csupán két tanulmány vizsgálta az önbevalláson alapuló egészségműveltséget valamilyen formában. Orkan Okan (2018) a gyerekekre és tizenévesekre vonatkozó szisztematikus irodalomelemzésében abból indul ki, hogy az egészségműveltség önmagában is egy relacionális megközelítés, amelyet messze nem csak az egyéni képességek befolyásolnak, és úgy látja, több kontextuális tényező beemelésére lenne szükség az említett korcsoport egészségműveltségének vizsgálata során. A témában, a hazai kutatási szintéren Horváth Cintia és szerzőtársai (2021) a HELMA- (Health Literacy Measure for Adolescents) kérdőívet adaptálva gyűjtöttek adatokat középiskolás diákok egészségműveltségéről.

Az egészségműveltség összefügg a társadalmi státusz alakulásával, és szoros összefüggést mutat az egészség-magatartással. Az egészségműveltség itt „azt a tudást, motivációt és kompetenciát foglalja magában, amely ahhoz szükséges, hogy valaki hozzáférjen az egészséggel kapcsolatos információkhoz, illetve megértse és alkalmazza azt, annak érdekében, hogy az egészséggel kapcsolatos ítéletet alkosson, és döntéseket hozzon a mindennapi életben” (Aaby et al., 2017). Vannak kutatások, amelyek arra a következtetésre jutottak, hogy a nem megfelelő mértékű egészségműveltség egészségkárosító magatartásformák kialakulásához vezethet, legalábbis az átlagnépességben, ugyanakkor sajátos helyzetű populációk esetében (például cukorbetegségben szenvedő betegek) ez a kapcsolat nem olyan magától értetődő (Friis et al., 2016).

Csak igen kevés olyan kutatás született a hazai és a nemzetközi szintén, amely az egészségműveltség és az egészség-magatartás kapcsolatát vizsgálja. A pandémia időszakára koncentrált tanulmányok ebben a témában pedig különösen kivételesnek számítanak. Olyan sérülékeny csoportokban, mint amilyenek a tizenéveseket is tekintjük, e két jelenség összefüggésének elemzése nagyban hozzájárulhat az egészséget támogató viselkedés megértéséhez és hosszú távon a járvány továbbterjedésének megfékezéséhez.

MODELLALKOTÓ KUTATÁSI KONCEPCIÓ AZ ISKOLAI EGÉSZSÉGFEJLESZTÉS TERÜLETÉN

A fentieket megerősítve, tehát a tizenévesek különösen fontos korcsoportot jelentenek az egészségműveltség, az egészség-magatartás és az egészségattitűdők tanulmányozása, valamint a megfelelő egészségfejlesztési programok kidolgozása és lebonyolítása szempontjából. A fiatalok szociodemográfiai háttérének sokfélése miatt azonban nagy különbségek vannak az egészségtudatosságra nevelő programok alkalmazhatóságában és megvalósítási módjában.

A TANTUDSZ Ifjúság Egészségnevelési Program (Feith et al., 2020) – amelyben a kutatócsoportunk több tagja is részt vett – eredményei világossá tették, hogy az iskolai egészségfejlesztés tanítási/tanulási folyamataiból hiányzik egy fontos előkészítő elem: a hatékony egészségfejlesztési irány meghatározása kiscsoport- (osztály-) specifikusan. Az iskolai környezet diverzitásából kifolyólag ugyanis nem lehetséges hatékony, egységes metodikát, tudástartalmat közvetíteni az egészségfejlesztési programok kapcsán. Ráadásul, nem tudjuk azonosítani és elérni azokat a magas kockázatú csoportokat, melyek tagjai korlátozottan férnek hozzá az egészséggel kapcsolatos ismeretekhez és az egészségfejlesztési forrásokhoz, és/vagy a szociális környezetükből adódóan kevésbé nyitottak az ilyen programok iránt, és/vagy sokkal összetettebb egészségfejlesztési programra van szükségük.

Tudomásunk szerint a közoktatás mindennapi kontextusában használható, gyakorlatorientált, iskolai egészségfejlesztést megalapozó komplex, tudományos eszköz még nem áll rendelkezésre sem Magyarországon, sem nemzetközi szinten.

Ennek összeállítására és tudományos mérésére vállalkozik kutatócsoportunk. Tervezett, modellértékű kutatásunkban kizárólag a tizennégy–tizenhat éves korcsoportra összpontosítunk, hiszen ez az az időszak, amikor meghatározóvá válik a kortársak befolyása, valamint a szülői családtól való eltávolodás és a személyes identitás artikulációja, miközben még iskolai környezetben tanulnak. A serdülők ebben az átmeneti életszakaszban kezdik el kidolgozni és gyakorolni az egészséges viselkedésmintákat, és önállóan döntenek a kockázatvállalásról is. Az egészséges szokásokról korábban megszerzett tudás háttérbe szorulhat, és új, akár vitatott értékek és minták alakulhatnak ki.

Építve a nemzetközi és hazai kutatások, különös tekintettel a TANTUdSZ Program eredményeire, az alábbi célokat fogalmaztuk meg modellalkotó programunkban:

I.

Komplex megközelítésben, kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerekkel 1) feltárni a serdülők egészségműveltsége és egészség-magatartása és -attitűdje közötti kapcsolat különböző – látható és láthatatlan – dimenzióit, 2) az egészségműveltség dimenzióit konkrétan lemodellezni a Covid19-járványhoz kapcsolódó kérdésekre.

Úgy véljük, hogy mindezeket jelentősen befolyásolja a makro- és mikrotársadalmi, valamint a demográfiai környezetük, továbbá a szociális és a fizikai egészségi tényezők összetett hatása, így például a társadalmi hálózatban elfoglalt pozíciójuk, a családi háttérük, az egészségi állapotuk. E környezet feltérképezése rendkívül fontos annak megértéséhez, hogy az egészséggel kapcsolatos döntések és cselekedetek hogyan felelnek meg az egészségről és betegségről alkotott hiedelmeknek, ismereteknek ebben a korcsoportban (2. ábra).

II.

Fontos kiemelten mérni a serdülők egészségműveltségét, és beazonosítani annak hatását az észlelt mentális jóllétre. A Covid19-járvány és annak járványügyi intézkedései – különösen a hátrányos helyzetű csoportokban – még inkább felerősíthetnek számos, egyébként is meglévő nehézséget, így a társadalmi elszigeteltséget, az otthoni környezet protektív hatásának hiátusát, az online bántalmazás növekvő kockázatát és a változó képernyőhasználati szokásokat (1. ábra). Emiatt a serdülők mentális egészségi kompetenciáinak javítása erősítheti az ezekkel a kihívásokkal való megbirkózást. Az egészségműveltség ilyen irányú szerepének elemzése a tizenévesek egészséggel kapcsolatos döntéseiben és egészségi állapotában (amely sajnálatos módon alulreprezentált a hazai kutatásokban és prevenciós programokban) alapvető ismereteket nyújt a terület fejlesztéséhez.

III.

Elengedhetetlen a serdülők sérülékeny csoportjainak beazonosítása. Ők azok, akiknek helyzetén a Covid19-világjárvány csak nehezített. Az egyébként is meglévő gazdasági és társadalmi hátrányaik, sebezhetőségük, az esetleges egészségi egyenlőtlenségeik, sok esetben a szociális és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés korlátai tovább erősödtek, és új nehézségekkel egészültek ki. Célunk, hogy tudományos metodika alapján, módszeresen feltérképezzük a kirekesztéshez és a növekvő kiszolgáltatottsághoz vezető kockázati tényezőket, és az egészségfejlesztési intervenciók számára láthatóvá tegyük a speciális szükségleteiket.

IV.

És végül, az előző pontokat egyszersmind összegezve, elengedhetetlen egy speciális mérési eszköz és módszertan kidolgozása az iskolai prevenció, egészségfejlesztés területén. Kutatócsoportunk egy – ez idáig a hazai egészségfejlesztésben nem alkalmazott – komplex mérőeszköz és egészségfejlesztési módszertani iránymutatás (E-TiPP-csomag) kidolgozására vállalkozik. Az E-TiPP egy mozaikszó, jelentésében: E = elektronikus (online elérhető); Ti = tizenévesek, P = prevenció és a P = program, továbbiakban E-TiPP. A mérőeszköz segítségével mérhetővé válhatnak a kiválasztott korcsoportba tartozó tizenévesek egészség-magatartással kapcsolatos ismeretei, motivációi és attitűdjei. Alapja, hogy adott iskolai közösségekben, a pedagógusok számára specifikusan beazonosíthatóvá válnának 1) az egészségműveltséggel, -magatartással és -attitűdökkel összefüggő problémák, valamint 2) a szükséges egészségfejlesztési irányok, amelyek alapján osztályszinten vagy még kisebb csoportokban, specifikusan történhetnének meg az iskolai egészségfejlesztési programok. Kiemelt célunk, hogy a módszertani eszköztár 1) alkalmazható legyen nagy kockázatú, sérülékeny tizenéves csoportok körében is, illetve 2) modellként szolgáljon a jövőben további esetleges pandémiás helyzetekben is.

A fenntarthatóság érdekében fontos célunk továbbá a pedagógusok részére egy módszertani útmutató és ehhez kapcsolódó felkészítő kurzus kidolgozása is, amelynek segítségével biztosítható az E-TiPP-kérdőívek (E-TiPP-csomag részeként) hatékony, jogi és etikai normák szerinti (például tanulói adatvédelem) alkalmazása.

Összegezve a fentieket, a folyamat következő lépéseként kerül sor az érintett korcsoportot és egészségszocializációjuk szempontjából jelentős szereplőket megszólító kvalitatív kutatási szakaszra, amely a leendő módszertani csomag alapjául szolgál. A tervezett E-TiPP-modell kidolgozása és bevezetése során feltáruló kép 1) fontos tudásbázissá válhat a jövő számára, 2) az eredmények segítségével pontosabban modellezhetnénk, hogy hogyan és milyen háttértényezők mentén

formálódik a fiatalok egészség-magatartása és attitűdje, 3) feltárhatnánk azokat a védő faktorokat és rizikótényezőket, amelyek a későbbi egészségüket meghatározzák, s végül 4) egy valóban célzott és hatékony (iskolai) egészségfejlesztési programot lehetne megtervezni a tinédzserek számára.

IRODALOM

- Aaby, A. – Friis, K. – Christensen, B. et al. (2017): Health Literacy Is Associated with Health Behaviour and Self-reported Health: A Large Population-based Study in Individuals with Cardiovascular Disease. *European Journal of Preventive Cardiology*, 24, 17, 1880–1888. DOI: 10.1177/2047487317729538, <https://academic.oup.com/eurjpc/article/24/17/1880/5926816?login=false>
- Bambra, C. – Riordan, R. – Ford, J. et al. (2020): The COVID-19 Pandemic and Health Inequalities. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 74, 11, 964–968. DOI: 10.1136/jech-2020-214401, <https://jech.bmj.com/content/74/11/964>
- CDC – Centers of Disease Control and Prevention (2022): *Benefits of Getting A COVID-19 Vaccine*. Atlanta: CDC, <https://bit.ly/3PIGmew>
- Domokos T. – Kántor Z. – Pillók P. et al. (2021): *Magyar fiatalok 2020*. Erzsébet Ifjúsági Alap Non-profit Kft., https://tarsadalomkutato.hu/wp-content/uploads/2021/07/magyar_ifjusag_2020_web-v%C3%9A.pdf
- Feith H. J. – Mészárosné Darvay S. – Lukács J. Á. et al. (2020): Hatékonyság és Reflexió – A Kortársoktatás pedagógiai módszere az egészségfejlesztés területén. *Magyar Tudomány*, 2020, 1, 79–89. DOI: 10.1556/2065.181.2020.1.8, https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_f33261_il
- Freedman, D. A. – Bess, K. D. – Tucker, H. A. et al. (2009): Public Health Literacy Defined. *American Journal of Preventive Medicine*, 36, 5, 446–451. DOI: 10.1016/j.amepre.2009.02.001
- Friis, K. – Vind, B. D. – Simmons, R. K. et al. (2016): The Relationship between Health Literacy and Health Behaviour in People with Diabetes: A Danish Population-based Study. *Journal of Diabetes Research*, 7823130. DOI: 10.1155/2016/7823130, <https://bit.ly/3QnTqkS>
- Hafstad, G. S. – Sætren, S. S. – Wentzel-Larsen, T. et al. (2021): Adolescents' Symptoms of Anxiety and Depression before and during the Covid-19 Outbreak. A Prospective Population-based Study of Teenagers in Norway. *The Lancet Regional Health, Europe*, 5, 100093. DOI: 10.1016/j.lanep.2021.100093, [https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762\(21\)00070-3/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanep/article/PIIS2666-7762(21)00070-3/fulltext)
- Horton, R. (2020): Offline: COVID-19 Is Not a Pandemic. *The Lancet*, 396, 10255, 874. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)32000-6, [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)32000-6/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)32000-6/fulltext)
- Horváth C. – Csányi T. – Révész L. (2021): Serdülők egészségműveltségét mérő kérdőív hazai adaptációja. *Egészségfejlesztés*, 62, 4, 4–12. DOI: 10.24365/ef.v62i3.7498, <https://ojs.mtak.hu/index.php/egfejl/article/view/7498>
- Lobe, B. – Velicu, A. – Staksrud, E. et al. (2021): *How Children (10–18) Experienced Online Risks during the Covid-19 Lockdown*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, DOI: 10.2760/562534, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC124034>
- Manganello, J. A. (2008): Health Literacy and Adolescents: A Framework and Agenda for Future Research. *Health Education Research*, 23, 5, 840–847. DOI: 10.1093/her/cym069, <https://bit.ly/3Po0dK1>

- Murillo-Llorente, M. – Perez-Bermejo, M. (2020): COVID-19: Social Irresponsibility of Teenagers towards the Second Wave in Spain. *Journal of Epidemiology*, 30, 10, 483. DOI: 10.2188/jea.JE20200360, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7492708/>
- Okan, O. – Bollweg, T. M. – Bröder, J. (2021): Health Literacy in Childhood and Adolescence: An Integrative Review. In: Saboga-Nunes, L. A. – Bittlingmayer, U. H. – Okan, O. et al. (eds.): *New Approaches to Health Literacy: Linking Different Perspectives*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 45–64. DOI: 10.1007/978-3-658-30909-1_3, https://www.researchgate.net/publication/346629109_Health_Literacy_in_Childhood_and_Adolescence_An_Integrative_Review
- Okan, O. – Lopes, E. – Bollweg, T. M. (2018): Generic Health Literacy Measurement Instruments for Children and Adolescents: A Systematic Review of the Literature. *BMC Public Health*, 18, 166. DOI: 10.1186/s12889-018-5054-0, <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-018-5054-0>
- Ormslaw, M. J. – Paakkari, L. T – Kannas, L. K. (2013): Measuring Child and Adolescent Health Literacy: A Systematic Review of Literature. *Health Education*, 113, 5, 433–455. DOI: 10.1108/HE-07-2012-0039, https://www.researchgate.net/publication/263532983_Measuring_child_and_adolescent_health_literacy_A_systematic_review_of_literature
- Saboga-Nunes, L. A. (2021): Linking Different Perspectives: Some Introductory Remarks. In: Saboga-Nunes, L. A. – Bittlingmayer, U. H. – Okan, O. et al. (eds.): *New Approaches to Health Literacy: Linking Different Perspectives*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 1–8. DOI: 10.1007/978-3-658-30909-1_1
- Sahoo, S. – Rani, S. – Shah, R. et al. (2020): COVID-19 Pandemic-related Anxiety in Teenagers. *Indian Journal of Psychiatry*, 62, 3, 328–330. DOI: 10.4103/psychiatry.IndianJPsychiatry_327_20, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7368436/>
- Schwartz, K. D. – Exner-Cortens, D. – McMorris, C. A. et al. (2021): COVID-19 and Student Well-being: Stress and Mental Health during Return-to-school. *Canadian Journal of School Psychology*, 36, 2, 166–185. DOI: 10.1177/08295735211001653, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/08295735211001653>
- Sørensen, K. – Broucke, S. – Fullam, J. et al. (2012): Health Literacy and Public Health: A Systematic Review and Integration of Definitions and Models. *BMC Public Health*, 12, 1, An. 80. DOI: 10.1186/1471-2458-12-80, <https://bmcpublihealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-12-80>
- World Health Organization (2021): *World Health Statistics 2021: Monitoring Health for the SDGs, Sustainable Development Goals*. Geneva: World Health Organization, <https://apps.who.int/iris/handle/10665/342703>
- Zhang, C. – Ye, M. – Fu, Y. et al. (2020): The Psychological Impact of the COVID-19 Pandemic on Teenagers in China. *The Journal of Adolescent Health*, 67, 6, 747–755. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2020.08.026, [https://www.jahonline.org/article/S1054-139X\(20\)30509-7/fulltext](https://www.jahonline.org/article/S1054-139X(20)30509-7/fulltext)